

19. ЦДІАК України, ф. 1501, оп. 1, спр. 112, 394.
20. ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 5, 134, 176, 522, 574, 1025, 1225, 1314, 1330, 1493, 1562, 1591, 2085, 2575, 2838, 3148, 4580, 4845, 5026, 5758, 5834, 5859, 5999, 6184, 7093, 7259, 8001, 9641.
21. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 770, спр. 7.
22. ЦДІАК України, ф. 1958, оп. 1, спр. 80, 1064.
23. ЦДІАК України, ф. 1959, оп. 1, спр. 496.
24. ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 2735, 3276, 4340.
25. ЦДІАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 218, 442.
26. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 770, спр. 7.

Горенко Л.И. Архивная украинистика второй половины XVIII – начала XIX ст. (за материалами фондовых коллекций ЦГИАУ в г. Киеве)

Статья посвящена феномену архивной украинистики как науки в системе краеведения и её составных частей, а также актуальным проблемам эволюционного процесса развития культуры, закономерностям и особенностям исторически-культурного движения человечества, осмысления процессов цивилизационных трансформаций. Анализируется содержание украинистики как науки и учебной дисциплины, методологические основы её исследования в контексте анализа действующих парадигм перспективного развития культурно-исторического мышления. Кроме того, раскрываются основные альтернативные научно-теоретические концепции феномена украинистики та украинознания, а также определяются пути их дальнейшего научного исследования.

Horenko L.I. Archives ukrainistic in the second half of the XVIII – beginning XIX-th century (on the material's foundation collection to the CGIAU into the town Kiev)

Into the article dedication analysis fenomen archives ukrainistic to the evolutionary process of the development culture, conformity and peculiarity historical and cultural movement of the humanity, comprehend process civilized transform. Analysis to the genesis in to ourselves culture and hers role into the history. Examination the question's of the methodological basis into the rational approach in the context analysis in force paradigm perspective of the development historical and cultural process. Uncover the main alternative scientific research and theoretical conception's to the fenomen ukrainistic genesis and definition the way his further to the scientific research.

ВІДТВОРЕННЯ УТРАЧЕНИХ АРХІТЕКТУРНИХ ОБ'ЄКТІВ ГЕТЬМАНЩИНИ

У статті проаналізована практика відтворення архітектурних об'єктів XVII-XVIII ст. останнього десятиліття, переважно – в гетьманських столицях Чигирині й Батурині. З трьох гетьманських столиць у найвиднішому становищі – Глухів, де нічого (крім Троїцького собору з дзвіницею) не треба відтворювати, оскільки збереглося головне – автентичні пам'ятки доби Гетьманщини. Регенерація та реабілітація з частковим відтворенням ключових архітектурних комплексів доби Гетьманщини – справа необхідна, проте має здійснюватися на значно вищому фаховому рівні, з дотриманням наукових і пам'яткоохоронних пріоритетів: цінність автентичної пам'ятки – абсолютна, а відтвореної – відносна.

В останні роки українські можновладці надто захопилися так званим відтворенням утрачених пам'яток – реальних, а іноді – й уявних. Через таке захоплення пройшла більшість посткомуністичних країн під гаслом «повернення історичної справедливості». Відтак це явище можемо вважати закономірним. Проте воно має і небезпечний аспект: захопившись псевдоісторичними підробками, можемо не тільки забути про потреби реставрації реальних, автентичних пам'яток, а й спотворити уявлення прийдешніх поколінь про історичну минувшину. Відтак авторові цього тексту доводиться все частіше вживати словечко «Діснейленд» для означення тих проектних пропозицій, які подаються на розгляд науково-методичних рад Мінкультури та Мінрегіонбуду.

На наш погляд, слово «Діснейленд» не містить однозначно негативної конотації. Його ми вживаємо для означення сучасних фантазій на історичні теми. Коли ж мова заходить про фантазії псевдоісторичні (а такі у вітчизняній практиці теж трапляються) – їх слід означувати іншими термінами – наприклад, бутафорія або фальсифікат (за аналогією з фальсифікованими творами мистецтва). Нагадаємо, що за фальсифікацію творів мистецтва в законодавстві більшості цивілізованих країн передбачена кримінальна відповідальність.

Проблема настільки важлива, що ми присвячуємо їй значну частину 10-го розділу нашої фундаментальної монографії «Архітектура України доби Гетьманщини», яка зараз готується до друку. Опозиційні пари понять, які вимальовуються у цій сфері, можна означити як «реставрація чи фальсифікація».

Потребує зваженої професійної оцінки історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» у м. Запоріжжі на острові Хортиця. Це – своєрідний «Хортицький Діснейленд», збудований протягом 2003-2008 рр. за проектною документацією, яка неодноразово розглядалася на науково-методичних

Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» у м. Запоріжжі на о. Хортиця

радах і зазнавала нищівної фахової критики. Відтак ставлення до цієї історичної реконструкції неоднозначне. Цей комплекс споруджено на заповідному острові Велика Хортиця (на якому Запорозької Січі ніколи не було) [1, 190-191] за кількасот метрів від Музею історії запорозького козацтва. Найбільш позитивний момент цього проекту – те, що «Діснейленд» збудували не на одному з редутив XVIII ст. чи якійсь іншій пам'ятці культурної спадщини, а на вільній земельній ділянці. Хоча робота ця ще не завершена, проте її вже можна оцінити: 9-10 жовтня 2008 р. під час науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній роботі» фахівці з історії української архітектури XVII-XVIII ст. висловили свої оцінки та деякі рекомендації. Основна прикریсть – низький містечково-провінційний рівень проектної документації, за якою велося спорудження комплексу. Це стосується, передусім, неправдоподібних, бутафорських архітектурних форм та деталей козацької церкви та оборонних башт. І якщо автор цього тексту ще намагався дати якісь поради й побажання щодо виправлення окремих помилок та покращення того, що іще можна зробити, то наш найавторитетніший знавець архітектурної практики козацтва Володимир Ленченко висловився щодо історико-культурного комплексу «Запорозька Січ» чітко й лаконічно: «Все це – профанація».

Дещо іншу картину маємо в Чигирині на Черкащині. Перша гетьманська столиця за останні кілька років дуже змінилася на краще. Якщо згадати знамениту Шевченкову фразу про «козацьку славу убогих руїн», то нині руїн майже немає, а

козацька слава втілена не тільки в монументах, а й у реставрованих пам'ятках. Національний історико-культурний заповідник «Чигири» охоплює не тільки місто, а й Чигиринський район, включає 18 окремих територій загальною площею 1173 га, 34 нерухомі пам'ятки культурної спадщини, музеї Богдана Хмельницького й археологічний у Чигирині, музеї Медведівський і Суботівський, а також у с. Стецівка, на околиці якого завершується створення туристично-етнографічного комплексу «Козацький хутір». Музеефіковано підмурки будинку Богдана Хмельницького на його замчищі в Суботіві [2, 292-297].

Особливої уваги заслуговує ключовий об'єкт Чигирини – Богданова гора, історико-культурне значення якої не було виявлене належним чином протягом 300 років, що минули з часу руйнування Чигирини турками. Цей недолік мала компенсувати запропонована нами ще в 1987 р. натурна фрагментарна реконструкція Замку Богдана Хмельницького станом на літо 1678 р., тобто до руйнування, з означенням на місцевості трасування оборонних мурів, місць розташування башт і бастіонів, брам, з можливим натурним відтворенням однієї-двох башт [3, 24-25]. Для такої реконструкції вже тоді були всі наукові підстави – детальні описи замку XVII ст., плани Патрика Гордона [4], інші зображення.

Ця ідея в подальшому отримала належний розвиток після того, як у 1989-1992 рр. археологи під керівництвом Павла Горішнього повністю розкопали на Замковій горі рештки мурованого наріжного бастіону Петра Дорошенка, виявленого ще археологом Вікентієм Хвойкою на початку XX ст. та

*Проект Історико-архітектурного комплексу
«Резиденція Богдана Хмельницького» у Чигирині. За С. Юрченком*

повторно розкритого Григорієм Логвином у 1953 р. Науковці київського Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури й містобудування (Сергій Кілессо, Микола Андрущенко, Тетяна Бажанова, Володимир Ленченко, Олександр Кобенко) опрацювали проект реставраційного відтворення бастиону [5, 63-68], який реалізувався з 1995 р. дуже повільно, а проте був успішно завершений у 2007 р. Сьогодні відбудований бастион Дорошенка справляє незабутнє і грандіозне враження. Ніде більше наш сучасник не зможе побачити наяву, якими могутніми були оборонні укріплення неприступного гетьманського замку. Зі свого власного досвіду попередимо, що жодні фотографії чи відеоз'йомки не можуть передати того неймовірного враження, яке справляє ця кам'яна фортечна споруда, що нависає над містом – це треба бачити на власні очі.

Значним недоліком Чигирини як історичного міста була відсутність церков, бо їх усі зруйнували спершу турки, а потім – більшовики. Зараз цей недолік компенсувався появою двох церков: у 2006 р. поблизу головної вулиці завершено будівництво великої церкви в ім'я Казанської ікони Божої Матері, яку в цілому намагалися витримати в українських національних традиціях; друга мурована церква відтворена реставраторами.

Другим недоліком Чигирини була відсутність у місті пам'яток чи меморіальних об'єктів, пов'язаних з державницькою діяльністю Богдана Хмельницького та його наступників. Тому 2 червня 2004 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про затвердження Комплексної програми розвитку історико-архітектурного комплексу «Резиденція Богдана Хмельницького» на 2004-2010 роки». Метою цієї урядової програми були збереження і популяризація унікального історико-культурного середовища Чигирини, пов'язаного з іменем Богдана Хмельницького. Відтак протягом 2005-2006 рр.

фахівці київського Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури й містобудування опрацювали проект під умовною назвою «Гетьманська резиденція Богдана Хмельницького в Чигирині». Він покликаний на основі сучасних знань і наукових реконструкцій у наочних образах представити нашому сучаснику те, як могла б виглядати чигиринська резиденція гетьмана Богдана та його наступників – з палацом, канцелярією, скарбницею, церквою та низкою допоміжних споруд. Авторами цього цікавого й привабливого для туристів проекту є київські архітектори Сергій Юрченко, Андрій Подольський, Олег Лихвар, Наталія Черній та інші. Історико-архівні вишукування та науково-методичне забезпечення цього проекту здійснив Володимир Ленченко [6, 74-81].

З 2006 р. розпочалося втілення в життя цього проекту, який, безсумнівно, збагатить історико-архітектурне середовище Чигирини і ще раз нагадає нашим сучасникам про видатну роль цього міста в історії українського державотворення. Станом на липень 2007 р. було закладено підмурки мурованого палацу Богдана Хмельницького, збудовано муровані скарбницю й військову канцелярію, зводяться посольські будинки, в яких розміститься готель для туристів. А на свято Петра і Павла 12 липня 2007 р. освятили відбудовану Петропавлівську муровану церкву, що височіла над комплексом гетьманської резиденції на терасі північного схилу Богданової гори. Церква була збудована у середині XVII ст. і вщент зруйнована турками в 1678 р. У ній був похований дуже шанований в Україні Київський митрополит Йосиф Нелюбович-Тукальський, про котрого сучасники казали, що «духом його і гетьман живе, і вся Україна». Його мощі козаки на початку серпня 1678 р. винесли з палаючого Чигирини і перепоховали в Лубенському Мгарському монастирі на Полтавщині. Підмурки цього храму, виявлені

Гіпотетично відтворений Батури́нський замок

й досліджені археологами, будуть законсервовані й накриті павільйоном, який збереже їх від руйнування і дасть можливість огляду. Тому церкву цілком слушно відбудували не на старих підмурках, а поряд з ними.

17 жовтня 2009 р. за участю Президента України В. Ющенка урочисто відкрито завершений історико-архітектурний комплекс «Резиденція Богдана Хмельницького» [7, 7-14]. Тож завдяки наполегливості чигиринців, причетних до всіх цих справ, перша гетьманська столиця поступово відроджується. Усе робиться не завжди науково бездоганно, проте з повним розумінням значущості Чигирини для формування історичного самоусвідомлення сучасної української нації.

Аналогічні процеси на початку ХХІ ст. відбувалися й у другій гетьманській столиці – Батурині. У 2009 р. завершився амбітний проект фрагментарного відтворення Батури́нського замку (так званого Литовського замку) за проектом, розробленим інститутом «УкрНДПроектреставрація» (ГАП – В. Кос'яненко, науковий консультант – В. Ленченко) [8, 120-126.]. Те, що відтворення фрагментарне, а не цілісне, є правильним з методичної точки зору, хоча профани цього й не розуміють, про що свідчать деякі відгуки в Інтернеті. Відтворено земляний вал з ровом, дерев'яні стіни з трьома баштами, одна з яких – надбрамна. На території замку збудували дерев'яну тридільну одноверху церкву, криницю, а також дві муровані будівлі: гетьманський будинок і скарбницю. Форми всіх будівель і споруд суто гіпотетичні й відбивають сучасний стан знань про архітектуру Гетьманщини кін. ХVІІ ст. Недоліком є замалі розміри дерев'яної церкви, яка мала би бути головною

архітектурною домінантою цього комплексу, а також неправдоподібно мініатюрна гетьманська скарбниця, збудована за хибним зразком полкової скарбниці в Прилуках. Оборонна огорожа замку у вигляді відкритих зрубів городень, не засипаних землею, є неправдоподібною для поч. ХVІІІ ст.: достатньо розвинена в ту епоху артилерія протягом короткого часу могла б розтрощити такі укріплення.

Загалом з чигиринськими й батури́нськими відтвореннями маємо дещо парадоксальну ситуацію: тут значні кошти вкладаються у створення макетів у натуральну величину, історико-культурна цінність яких дуже відносна. І в той же час неподалік від Батурина й Глухова, у с. Дігтярівка під Новгородом-Сіверським вже кілька десятиліть стоїть напіврозвалена мурована Покровська церква, збудована І. Мазепою. Вона не має аналогів у тогочасній українській архітектурі. Це – унікальна за своїми формами й декором пам'ятка доби Гетьманщини, що засвідчує тісні зв'язки української архітектури з тогочасною західноєвропейською. Церкву частково зруйновано у 1960-1961 рр. Проте перед руйнацією, у 1954 р., пам'ятку дослідили київські реставратори. Вони здійснили обмірну й фотографічну фіксацію пам'ятки та опрацювали проект реставрації. Цей проект не реалізовано, але він зберігся і може слугувати основою для реставрації пам'ятки з відтворенням втрачених частин [9, 160-163].

Завдяки нашим особистим зусиллям у 1989 р. руїни Покровської церкви Чернігівський обліконком поставив на державний облік як пам'ятку архітектури місцевого значення з охоронним № 66-Чг. У 1999 р. за нашою ініціативою

Покровську церкву включено до Програми відтворення видатних пам'яток історії та культури України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р. № 700. Незважаючи на це, а також попри наші численні виступи й публікації [10, 45-52], жодних робіт на пам'ятці, навіть протиаварійних, не проведено. А це можна було б зробити хоч би в рамках підготовки до 300-ліття подій 1708-1709 рр.

Відтак нині вкрай необхідно привернути увагу української громадськості, залучити спонсорів та меценатів до справи порятунку останньої зі збережених архітектурних фундацій гетьмана Івана Мазепи.

З трьох гетьманських столиць у найвигіднішому становищі – Глухів. Тут можна багато чого домислювати, проте нічого (крім Троїцького собору з дзвіницею) не треба відтворювати, оскільки в Глухові збереглося головне – автентичні пам'ятки доби Гетьманщини.

Загалом можна висувати, що регенерація та реабілітація з частковим відтворенням ключових для національної свідомості історичних архітектурних комплексів доби Гетьманщини – справа необхідна і заслуговує позитивної оцінки. Проте такі складні й неоднозначні в науково-методичному сенсі заходи слід забезпечувати на значно вищому фаховому рівні. При цьому не можна забувати про потреби реставрації автентичних пам'яток. Необхідно чітко дотримуватися системи наукових і пам'яткоохоронних пріоритетів, пам'ятаючи про те, що цінність автентичної пам'ятки є абсолютною, а відтвореної – дуже відносною.

Посилання

1. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006.
2. Вечерський В. Гетьманські столиці України. – К.: Наш час, 2008.
3. Вечерский В. Чигирин // Строительство и архитектура. – 1988. – № 5.
4. РДВА, ф. 846, оп. 15, спр. 3: план Чигирини 1678 р. Патрика Гордона.
5. Ленченко В. Гетьманський замок у Чигирині // Пам'ятки України: історія та культура. – 1994. – № 3-6.
6. Ленченко В. Гетьманський двір Богдана Хмельницького в Чигирині // Архітектурна спадщина України. – К.: Українознавство, 1996. – Вип. 3. – Ч. 1.
7. Зінченко Н. Наш могутній козацький дух // Культура і життя. – 2009. – № 42.
8. Ленченко В. Резиденція гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця». – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006.
9. Вечерський В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005.
10. Вечерський В. Доля останньої архітектурної фундації гетьмана Івана Мазепи // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2007.

Вечерский В.В. Воссоздание утраченных архитектурных объектов Гетманщины

В статье проанализирована практика воссоздания архитектурных объектов XVII-XVIII вв. последнего десятилетия, преимущественно – в гетманских столицах Чигирине и Батурине. Из трех гетманских столиц наилучшая ситуация в Глухове, где ничего не надо воссоздавать, кроме Троицкого собора с колокольней, поскольку сохранилось главное – подлинные памятники эпохи Гетманщины. Регенерация и реабилитация с частичным воссозданием ключевых архитектурных комплексов эпохи Гетманщины – дело необходимое. Но его стоит осуществлять на более высоком профессиональном уровне, с соблюдением научных приоритетов: ценность подлинного памятника – абсолютна, а воссозданного – относительна.

Vecherskyi V.V. The reconstruction of the lost architectural objects of Hetmanat period

Practice of a reconstruction of architectural objects XVII-XVIII centuries of last decade is analysed, mostly, in hetman's capitals Chigirin and Baturin. From 3 hetman's capitals the best situation in Hlukhiv where it is necessary to recreate nothing, only Holy Trinity cathedral with a belltower, as the main original monuments of Hetmanat period has remained. Regeneration and rehabilitation with a partial reconstruction of key architectural complexes of Hetmanat period is necessary. But it should be carried out at higher professional level, with observance of scientific priorities: value of an original monument is absolute, and recreated – is relative.